

Заповіти Т.Г. Шевченка українському народові

Кожному народові, малий він чи великий, що має тисячолітні виміри своєї історії, чи порівняно молодий, доти бути народом, нацією, нести з минулих віків у нові часи своє ім'я, доки живуть його мова, культура, звичаї, традиції, його неповторна душа, доки зберігаються й плекаються кожним прийдешнім поколінням його святині.

Слава Шевченкова – це слава України. Коли з'явився Шевченко і світом пішов його «Кобзар», марними були потуги всіляких великодержавних шовіністів відмовити українцям у праві на існування нації, мови, власної історії. Шевченкова мрія, його заповіт – побачити Україну «в сім'ї вольній, новій» – стали могутнім закликом до соціального й національного визволення не лише українського, але й усіх народів світу.

Шевченко утвердив український народ, його мову, культуру в бутті, в історії. І світочі української громадської думки, а за ними й представники інших культур на весь світ проголосили Шевченка символом незнищенності українського народу, який не могли поставити на коліна ні золотоординці, ні бунтуюча польська шляхта, ні російський та австрійський царат, ні німецько-фашистські загарбники.

На повен голос народ заговорив у геніальних творах самого Шевченка, якому і судилася роль основоположника нової української мови та літератури, фундатора її головних ідейних та естетичних традицій.

Величезним було значення Шевченка і як художника в історії свого народу: поет, борець і мислитель, він заклав основу всієї справді демократичної української культури, що протистояла культурі експлуататорських верхів і надихала трудящі маси на боротьбу за передові суспільні ідеали.

Великі письменники-мислителі – вічні супутники свого народу й усього людства. Окрасою російської культури стала творчість таких видатних митців слова, як О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь, О. Герцен, І. Тургенєв, М. Некрасов, М. Салтиков-Шедрін, Л. Толстой, Ф. Достоевський, критиків-мислителів, духовних вождів свого часу, таких як В. Белінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов.

У колі цих найвидатніших людей своєї епохи ми бачимо Тараса Шевченка – великого народного поета України, революційного борця та мислителя, соратника й друга передових діячів загальноросійського руху, гордість і славу української нації.

Тарас Григорович Шевченко народився в селі Моринці, розташованому за 200 км від Києва, 9 березня (за торішнім календарем 25 лютого) 1814 року. Через два роки сім'я переїхала в сусіднє село Керелівку, де й пройшло дитинство майбутнього поета. Навколо пролягав незрівнянної краси хвилястий лісостеп, овіяний подихом історії. Древня земля полян, які заснували давньоруську Київську державу, пам'ятала і бої з хижими степовиками-половцями, і навали орд Батия, і славні битви козацьких та селянських полків із військом польських королів, і загони озброєних ножами й косами повстанців-коліїв, які наганяли жах на всіх, хто «паном звався». Про минуле, не забуваючи, однак, сучасного, співали народні співці-кобзарі під акомпанемент дзвінкострунних кобз та бандур, про нього нагадували високі могили серед полів, насипані в незапам'ятні часи скіфами та сарматами, а за народними переказами – і козаками-запорожцями, які ховали там своїх загиблих товаришів. Тепер це був густонаселений край із величезними поміщицькими маєтками, справжній заповідник лютого кріпосництва.

У хлопчика рано виявився дар майбутнього творця, хай ще не усвідомлений потяг до мистецтва й поезії.

Десяти років Тарас залишився без доброї, лагідної, замученої нестатками й тяжкою працею матері, а коли виповнилось одинадцять літ, став круглим сиротою.

І тут починається вражаюча історія боротьби таланту, який ледве відчув, найімовірніше, ще тільки передчував себе, за саму можливість свого існування, боротьби з жахливими обставинами.

Покинувши хату мачухи, де його життя стало нестерпним, Тарас, по суті, лишився бездомним. Він ходить по дяках – єдиних грамотіях і «просвітителях» тодішнього села з одним-однісіньким проханням: учіть мене.

Багато довелося витерпіти Шевченкові від бездушних «учителів» і панських посіпак. Ці образи не раз грубо нагадували йому, що він безправний раб.

Усупереч усьому, він продовжував учитися, малювати й копіювати картини, які доводилося йому бачити.

Зрештою навіть брутальний і тупуватий власник кріпосної душі пан Енгельгардт зрозумів, що в особі Шевченка можна мати великого домашнього художника. А тому у Вільно Шевченко деякий час вчився в професіонального художника. Саме в цьому литовському місті, куди закинула його нелегка кріпацька доля, він зробив кілька малюнків, у яких відчувалася певна школа. Тут він, селянський син із Керелівки, повірив, що

може стати художником і з нього можуть «бути люди». Він ставав дорослішим, у нього починала складатися система поглядів не лише на власне становище в цьому світі. Слово «Воля», яке полум'яніло у віршах кращих поетів Росії, Польщі, Західної Європи, яке зробила своїм гаслом революційно настроєна молодь, карбувалося в його свідомості як заповітна мрія і найперше з прагнень, гідних людини. Ще зрозумілішими й ближчими ставали йому тепер дідові спогади про Коліївщину, пісні українських кобзарів про славні битви минулого, розповіді про багаторічну війну з панством, яку вів Кармалюк та його побратими, відомості про повстання декабристів, що доходили до селянських низів.

А попереду його чекав найзначніший, справді дивовижний за своїми несподіваними поворотами період його молодості – петербурзький. Навчаючись, а одночасно й працюючи в «живописних справ майстра» В. Ширяєва, білими петербурзькими ночами крадькома змальовував скульптури античних божеств у Літньому саду, інколи одержував і срібного карбованця за виконані портрети багатіїв.

І все ж таки це було нещасне, напіврабське, вічно принижене голодне існування. Далі сталося те, що можна було б назвати дивом, рідкісно щасливим випадком, коли б воно не було наслідком довгих і нелегких зусиль кількох найвідоміших людей країни і якби в ньому так яскраво не виявилися гуманність та благородство, властиві представникам передової російської інтелігенції.

Скромна й тиха людина, художник І. Сошенко, познайомившись із Шевченком, проявив виняткову наполегливість у його подальшій долі. У викупі Тараса Шевченка з кріпацької неволі взяли участь Є. Гребінка, конференц-секретар Академії мистецтв В. Григорович, живописець Венеціанов, композитор М. Вієльгорський, художник К. Брюллов і його друг В. Жуковський. Більшість із них належали до близького оточення О. Пушкіна, загибель якого в 1937 році потрясла всю Росію.

Викуп Шевченка було здійснено, і 22 квітня 1838 року він одержав волю. Воістину, це був день його другого народження, і цим днем світова культура зобов'язана насамперед гуманним російським інтелігентам, які зробили все можливе для звільнення майбутнього поета.

«Самому тепер не верится, а действительно так было. Я из грязного чердака на крыльях перелетел в волшебные залы Академии художеств», – писав згодом Шевченко у своєму щоденнику.

Пізніше він присвятить своїм благодійникам найкращі поеми: Жуковському – «Катерину», Григоровичу – «Гайдамаки», а літературний портрет Брюллова, створений ним у повісті «Художник», можна вважати найкращою та найтеплішою характеристикою цього майстра.

Навчання в Академії мистецтв, гурток Брюллова, знайомство й дружба з багатьма талановитими, мислячими людьми замінили й поповнили для майбутнього поета ту загальну освіту, якої він не одержав свого часу. Невдовзі він досяг чималих успіхів в оволодінні мистецькою майстерністю – за малюнки, акварелі та картини академія тричі присуджувала йому срібну медаль.

Перебуваючи далеко від України, Шевченко пильно стежив за кожним кроком молодії української літератури, жадібно накидався на праці та матеріали з історії України – на той час лише поодинокі.

При всьому своєму новому становищі, як завжди, залишався простим і безпосереднім у стосунках із друзями, був натурою емоційною. «Живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь», – писав він у листопаді 1839 року братові Микиті в Керелівку.

Настав час заговорити й поетичній, пісенній душі Шевченковій.

Дар поета визрівав у ньому, без сумніву, із самого дитинства – з часів саморобних книжечок, списаних і розмальованих у бур'янах. Як мало хто з поетів того часу, знав народну пісню: він буквально дихав повітрям українського пісенного фольклору, глибоко відчував усі нюанси його образності й методики, будучи й сам, до речі, гарним співаком.

Українська народна пісня, про яку М. Гоголь писав, що вона для народу все: «поезія, й історія, і батьківська могила», була колискою поетичного таланту Шевченка.

За власними словами Шевченка, вірші він почав писати одночасно з малюванням скульптур у Літньому саду. З цих ранніх спроб, які безслідно зникли, він видрукував лише баладу «Причинна», якою й відкривається «Кобзар», виданий у 1840 році за підтримки Брюллова, Гребінки та інших поетових земляків, які жили в Петербурзі.

Самобутній талант поета, який із такою силою й свіжістю втілював у своїх віршах навіть зовсім традиційні мотиви, був майже однотайно визнаний сучасниками, навіть деякими з тих, які загалом «не визнали» української мови.

Назвавши свою книгу «Кобзарем», автор і сам виступив у ній як народний співець, тісно зв'язаний із трудовою масою, з

усім світом її життя та уявлень. Своїм братом за духом і долею вважає він мандрівного Кобзаря Перебендю, який людям «туту розганяє, хоть сам світом нудить».

Образ Кобзаря, виразника дум і почуттів пригніченого трудового народу, житиме і в пізнішій поезії Шевченка. У його ранніх творах із ним майже зливається й образ самого автора.

Народність, причому народність справжня, не поверхова й не послідувальна, – властивість, що одразу ж привернула загальну увагу до поезії Шевченка. Сам поет розумів під народністю в літературі зовсім не зовнішній етнографізм і аж ніяк не зводив її лише до фольклорної форми: вирішальною була для нього вірність народним ідеалам, правдиве зображення життя з погляду народної маси, глибина проникнення в національний характер. Людина з народу, людина праці стала основним предметом зображення в його поезії – явище досить рідкісне у світовій літературі того часу й сповнене глибокого новаторського змісту.

Якою трагічною була доля цієї людини в суспільстві, де панують соціальний гніт і неправда, з великою емоційною силою показано вже в першій поемі Шевченка «Катерина». Загалом звичайну для тих часів житейську історію в поемі показано як величезну людську трагедію, що викликає не лише співчуття до принижених і скривджених, а й гнів до їхніх кривдників. Напрочуд правдивий і життєвий образ Катерини, – ні в чому не прикрашеної, не перетвореної на буколічну мрійливу «поселянку», – приваблює своєю чистотою, здоровою чуттєвістю, душевною відвертістю, готовністю всім пожертвувати в ім'я свого великого почуття. Але все це потоптано й осквернено в несправедливо влаштованому світі, і біль поета за одну загублену людську долю стає болем за всіх обдурених і принижених. Болем – і цілком очевидним соціальним протестом:

Отаке – то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть
Той сам себе губить...
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують...

Міркуючи над гіркою сучасністю закріпаченого народу, Шевченко не міг не звернутися думкою й до минулого. Великого поета взагалі не можна уявити без історичної глибини роздумів про людину й народ, без прагнення збагнути свій час у його

ретроспекції та перспективі – приклад автора «Кобзаря» тільки зайвий раз підтверджує цю істину.

Як пробудити своїх сучасників, що, здавалося, поснули тяжким невідомим сном? Як влити в їхні серця активний протест проти соціального та національного гноблення, загартувати їхню волю й готовність до боротьби? Молодий Шевченко шукав із цією метою прикладів, які надихають, в історії героїчної боротьби українського козацтва й селянства в XVI-XVII ст. проти турецьких, татарських, польських загарбників. Підтвердженням цього є поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гамалія» та ін.

Вихід друком «Кобзаря» став політичною й літературною подією. На Україні книгу прийняли із захопленням: поетичного таланту подібної сили ще не було в національній літературі, і можна зрозуміти почуття вже літнього на той час Г. Квітки-Основ'яненка, який писав поетові про своє враження: «Волосся в мене на голові, що вже його і небагацько, та й те навстопужилось, а біля серця так щось і щемить, ув очах зеленіє». Прихильно відгукнувся на «Кобзар» журнал «Отечественные записки», де розділ критики вів В. Белінський, а в рецензії заснованої Пушкіним «Литературной газеты» було зазначено: «Ми прочитали цю збірку з величезним задоволенням і рекомендували її любителям малоросійської поезії. У віршах поета Шевченка багато вогню, багато почуття глибокого, скрізь дихає в них палка любов до вітчизни, його картини вірні натурі й виблискують яскравими, живими буквами».

Після появи «Кобзаря» Шевченко входить у літературні кола Петербурга, знайомиться з цвітом російської літературно-художньої інтелігенції. Недавній кріпак вбирає нові для нього ідеї; у товаристві тримається просто й сердечно, проте з незмінною гідністю й незалежністю суджень; не шумливо, але твердо обстоює виношені, тому дорогі погляди.

У домі Є. Гребінки, в історика та поета М. Маркевича, автора п'ятитомної «Истории Малороссии» і друга страченого Рилєєва, він зустрічається з письменниками Д. Григоровичем, І. Панаєвим, В. Далем, В. Одоєвським, критиком В. Белінським, композитором М. Глінкою, зав'язує сердечну дружбу зі своїм земляком, оперним співаком С. Гулаком-Артемівським – майбутнім автором знаменитої української опери «Запорожець за Дунаєм». У Петербурзі починається його дружба зі скромним лікарем А. Козачковським, у будинку якого в Переяславі згодом буде написано безсмертний «Заповіт».

Петербурзьке оточення, як визначить пізніше І. Франко, мало великий вплив на ідейно-художню еволюцію поета. У

ньому формувалися і соціально-політична думка, і його естетичні погляди, і художня культура. Його романтичні «старокозацькі ідеали» поступалися місцем новим, революційно-демократичним переконанням, які дедалі міцніли й глибше усвідомлювалися.

Голос революційного поета, співця народної мови, яка пробудилася до боротьби, хай і стихійної, виразно прозвучав у поемі «Гайдамаки», що вийшла друком наприкінці 1841 р. І за обсягом, і за епічною могутністю це найбільший, справді монументальний твір молодого поета. У Петербурзі, а згодом і в Україні Шевченко, уже відчуючи себе поетом глибоко національним, пише кілька творів російською мовою, зокрема п'єсу «Назар Стодоля» та поеми «Слепая» і «Тризна», драми «Невеста» і «Никита Гайдай». Творами, датованими серединою 1843 р., і затверджується ранній етап творчості, хоч хронологічні рамки тут неминуче умовні.

У травні 1843 року після багаторічної розлуки з батьківщиною Шевченко приїхав в Україну і, пробувши тут більше 8 місяців, знову повернувся до Петербурга, щоб закінчити навчання в Академії мистецтв.

А року 1845 у званні «некласного художника» він знову повернувся в Україну, де кипучим джерелом битиме його творча й революційна діяльність, обірвана арештом 1847 року.

Він багато пише, працюючи з дедалі зростаючим натхненням, їздить Україною, заробляючи на прожиття здебільшого як художник. У цей час Шевченко створює багато портретів, картин, малюнків, за дорученням Археографічної комісії змальовує чимало пам'яток старовини. Він уже збирався стати викладачем малювання в Київському університеті, на що було одержано й дозвіл офіційних інстанцій. Але головний зміст його духовного життя – тяглість до поезії, яка сягає в ці роки небаченої висоти й сили. Свідченням цього є альбом поезій, озаглавлений самим поетом «Три літа». Вони присвячені жагучим проблемам сучасності. Такою прямою й рішучою мовою на «заборонні теми» поет ще не говорив. У вірші «Три літа», ніби підсумовуючи пережите й передумане, він сам скаже про перелом, що відбувався в його свідомості:

А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любові,
І я прозрівати став потроху... Доглядаюсь, –
Бодай не казати.
Кругом мене, де не гляну
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,

Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою
І не плачу, й не співаю
А вию совою.

Тобто йдеться про усвідомлене звільнення від ілюзії, про серйозні зміни в самій творчій позиції поета. Це засвідчують поеми «Сон», «Кавказ», «І мертвим і живим...», вірші «Холодний яр», «Заповіт» та ін.

У Києві Шевченко стає членом нелегального антикріпосницького Кирило-Мефодіївського товариства й очолює в ньому ліве, революційно-демократичне крило. Його програма передбачала єднання передових сил братніх народів і рішучу боротьбу проти самодержавства та кріпосництва. Але за доносом зрадника Кирило-Мефодіївське товариство розгромлене, його учасники заарештовані. 5 квітня 1847 року був схоплений і Шевченко та спішно відправлений у Петербург у центральне управління таємної поліції та жандармерії – 3 відділ.

На допитах тримався сміливо і з гідністю. Нікому з товаришів не зашкодив жодним словом. А самого поета за «підбурливі вірші» було відправлено рядовим в окремий Оренбурзький полк із забороною писати й малювати.

Усього пізнав поет на засланні: «муштру, сваволю, безправне становище». Щоправда, його біди трохи пом'якшувалися завдяки співчутливим людям, які цінували в ньому поета й художника, благородну людину, борця проти тиранії.

Заслання та солдатчина підірвали здоров'я поета й набагато скоротили його життя. Цинга та ревматизм – наслідок жорстокого режиму й степових походів – передчасно зруйнували його міцний організм. Але все це не зламало мужнього духу поета.

В умовах заслання поетичний промінь Шевченка частіше, ніж будь-коли раніше, скеровувався на самого себе, на власні переживання, волю, думки й сподівання, чимало творів його невольницької лірики нагадують уривки з глибокого особистого щоденника або, вдаючись до сучасного порівняння, хвилясту, пульсуючу лінію «Кардіограми душі».

Протягом десяти років Шевченко був насильно відірваний від громадського та літературного життя, навіть від самої інформації про нього.

І лише в березні 1858 року, одержавши нарешті дозвіл на виїзд у столицю, поет залишає Нижній Новгород і приїздить до Москви, де був оточений теплотою та увагою людей, які вбачали

в ньому не лише великого поета, а й відважного борця з деспотизмом, людину, яка так багато вистраждала за свої переконання. Серед них були актор Щепкін, професор Максимович, декабрист С. Волконський, поет С. Аксаков та ін.

Повернувшись у кінці березня 1858 р. до Петербурга, Шевченко знову відвідує зали Академії Мистецтв, продовжує працювати над давно задуманими гравюрами. Його оточують нові друзі: І. Тургенєв, М. Лєсков, Я. Полонський, Ф. Достоевський, О. Писемський, А. Майков. Знайомиться Шевченко з Марком Вовчком – автором «Народних оповідань», підтримує дружні стосунки з М. Костомаровим, С. Гулаком-Артемовським та іншими земляками-українцями.

Особливістю цього періоду в духовному житті Шевченка є те, що він зумів крізь гори часу побачити обнадійливе світло майбутнього. Майбутнього і свого народу, і всього людства, бо соціальні проблеми поета в багатьох віршах мають узагальнений, можна сказати, глобальний характер. Шевченко проголошував у своїх афористичних коротких віршах велике право трудящої людини не лише створювати блага землі, а й володіти ними:

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.

Ця заповідь доходила до свідомості найпростішої людини, іще до революції увійшла вона в живу народну мову, ставши політично гострим крилатим словом.

А життя поета згасало. Побувавши у травні 1859 р. в Україні, він напише вірш «Сестрі», присвячений сестрі Ярині, у якому скаже про жорстоку реальність: «Ти... на панщині, а я в неволі». Не судилося йому доживати вік в Україні. За доносом він був знову арештований і ранньої осені повернувся до Петербурга.

Узимку 1861 року здоров'я поета загрозливо погіршилось, а на світанку 26 лютого (10 березня за новим стилем) Шевченка не стало. Із 47 років свого життя 24 роки він провів у кріпацтві, 10 на засланні і лише 13 припало на умовну волю.

Помер Кобзар, та не вмерла його слава. І сьогодні з високої Чернечої гори над Дніпром поет говорить із нами, «як живий з живим».